Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi *Academic Journal of History and Idea*

Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş tarihi |Received:08.07.2025
Kabul tarihi |Accepted:20.10.2025
Yayın tarihi |Published:25.10.2025

Gülşen İstek

https://orcid.org/ 0000-0003-3064-1071
Associate Professor, Siirt University, Department of Islamic History, Türkiye, gulsenistek@siirt.edu.tr

Atıf Künyesi | Citation Info

İstek, G. (2025). Zengîler Dönemine Bir Bakış: Mecdüddîn İbnü'd-Dâye'nin (ö. 565/1169) Nûreddin Mahmud Zengî İktidarına Siyasî ve Askerî Katkıları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 12* (5), 683-705.

Zengîler Dönemine Bir Bakış: Mecdüddîn İbnü'd-Dâye'nin (ö. 565/1169) Nûreddin Mahmud Zengî İktidarına Siyasî ve Askerî Katkıları

Öz

Orta Çağ İslâm dünyasında siyasî ve askerî yapıların oluşumunda bürokrat, komutan ve nâib gibi aktörlerin rolleri çoğu zaman geri planda kalmıştır. Oysa dönemin dinamiklerini anlamak için bu şahsiyetlerin biyografilerinin incelenmesi önemlidir. Nûreddin Mahmud Zengî'nin (541–569/1146–1174) sütkardeşi ve Halep nâibi Mecdüddîn İbnü'd-Dâye, Zengî Devleti'nin idarî ve askerî yapılanmasında etkili olmasına rağmen tarih literatüründe yeterince ele alınmamıştır. Bu çalışma, Mecdüddîn'in hayatı ve faaliyetleri üzerinden Zengî döneminin siyasetini, idarî yapısını ve askerî stratejilerini analiz etmektedir. Araştırma birincil kaynaklara dayalı olarak yürütülmüş, veriler ikincil literatürle desteklenmiştir. Çalışmanın, Orta Çağ İslâm tarihi, devlet yönetimi ve diplomasi alanlarında Zengîler döneminin siyasal ve toplumsal yapısını anlamaya katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İslâm tarihi, Haçlı Seferleri, Mecdüddîn İbnü'd-Dâye, Nûreddin Mahmud Zengî, Halep*

A View of the Zengid Period: The Political and Military Contributions of Majd al-Dīn Ibn al-Dāya (d. 565/1169) to the Rule of Nūr al-Dīn Maḥmūd Zangī

Abstract

In the medieval Islamic world, the roles of bureaucrats, commanders, and deputies in shaping political and military structures have often remained in the background of historiography, which has largely focused on rulers. However, understanding the dynamics of the period requires examining the biographies of these key figures. Majd al-Dīn Ibn al-Dāya (d. 565/1169), foster brother and deputy (nāʾib) of Nūr al-Dīn Maḥmūd Zangī (541–569/1146–1174) in Aleppo, played a significant role in the administrative and military organization of the Zengid State, yet remains underexplored in modern historical literature. This study analyzes the political, administrative, and military strategies of the Zengid period through Ibn al-Dāya's life and activities. Based on primary sources and supported by secondary literature, the research

Copyright and License Statement

All publication and copyright of this article are held by the Journal of Academic History and Ideas / Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. The article is made available by the journal as open access under the terms of the Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/). Under this license, the article may be used, reproduced, and shared in any medium for non-commercial purposes, provided that proper scholarly attribution is given; however, the original content may not be altered, transformed, or used to create derivative works. The scientific, legal, and ethical responsibility for the content of the works published in the journal rests entirely with the author(s) of the article; the journal's editors and editorial board cannot be held responsible for this content. All requests concerning commercial reuse, translation, or republication of the article must be directed to the journal's editorial board at akademiktarihvedusunce@gmail.com.

contributes to understanding the political and social structure of the Zengid era in the fields of medieval Islamic history, governance, and diplomacy.

Keywords: *Islamic History, Crusades, Majd al-Dīn Ibn al-Dāya, Nūr al-Dīn Maḥmūd Zangī, Aleppo*

Giriş

Haçlı Seferleri dönemi, Müslüman liderlerin düşmanlarına karşı kazandıkları zaferlerin yanı sıra İslam birliğini sağlama yönündeki çabaları ve şahsi nitelikleri ile tarihe yön verdikleri kritik bir süreçtir. Bu dönemin önde gelen isimlerinden biri olan Nureddin Mahmud Zengi (541-569/1146-1174), devlet yönetimi konusundaki yetkinliği ve şahsi vasıflarıyla dikkat çeken önemli liderlerden biridir. Ancak bir liderin başarısı yalnızca kendi yönetim kabiliyetine dayanmaz; aksine feraset sahibi, zeki ve sadık yardımcıların varlığı, yönetimin sürekliliği ve etkinliği açısından belirleyici bir faktördür. Nureddin Mahmud'un siyasi ve askeri başarılarının, deneyimli devlet adamları ve stratejik kabiliyete sahip komutanlardan oluşan güçlü bir kadro sayesinde mümkün olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Nureddin Mahmud Zengi'nin yönetim mekanizmasında etkili olan isimler arasında Necmeddin Eyyub (ö. 569/1173), Esedüddin Şirkûh el-Mansur (ö. 564/1169), Selahaddin-i Eyyubi (566-589/1171-1193), Mecdüddin ibnü'd-Daye (ö. 565/1170) ve İmadüddin el-İsfahani (ö. 597/1201) gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Bu şahsiyetler, kendi uzmanlık alanları doğrultusunda devletin siyasi, askeri ve idari yapısına önemli katkılar sunmuş, yönetimin etkin işleyişinde kritik roller üstlenmişlerdir. Ancak bu çalışmada özellikle Nureddin Zengi'nin süt kardeşi ve aynı zamanda Halep naibi olan Mecdüddin ibnü'd-Daye'nin rolüne odaklanılmış; öncelikle yaşamına dair genel bir çerçeve sunulmuş, ardından siyasi ve askeri katkıları detaylandırılmış ve bu bağlamda yer yer diğer önemli figürlerle kurduğu ilişkiler de ele alınmıştır. Böylece Mecdüddin ibnü'd-Daye'nin dönemin siyasi yapısı içerisindeki konumu ve etkisi daha bütüncül bir yaklaşımla ortaya konulurken, aynı zamanda Nureddin Mahmud Zengi iktidarındaki gelişmelere farklı bir bakış açısıyla ışık tutulması amaçlanmıştır.

Mecdüddin ibnü'd-Daye'nin incelenmesinin temel nedeni, kardeşleriyle birlikte Sultan Nureddin Mahmud'un yakın çevresinde önemli bir konuma sahip olması, sergilediği sadakat ve devlet hizmetindeki üstün gayretiyle tanınmasıdır. Aynı zamanda ahlaki duruşu ve asil bir aileden gelmesi, onun yönetim mekanizmasındaki yerini daha da anlamlı kılmaktadır (İbn Kesîr, 1434). Özellikle Dayeoğulları'nın Nureddin Mahmud'a bağlılığı, dönemin görgü tanıklarından biri olan Katip İmad tarafından son derece etkileyici bir biçimde şu sözlerle betimlenmiştir.

"*Siz Mahmud (Nûreddin) için Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyt'i gibisiniz. Zira isminizle amelleriniz örtüşüyor. Ebû Bekir'in iyiliklerini takip eden; Ömer, ışık ve parlaklık içinde övülen, ardından yücelik için umut edilen Osman ve sıkıntılar karşısında umut edilen Ali gelir. Hasen'in iyilikleri onların şanını artırır. Çünkü onlar iyilik ve nimet sahibi kimselerdir. Mecdüddîn kardeşleriyle zirveyi aştı. Şan ve yücelikte diğerlerinden üstün oldu. Onlar cömert Sabıküddîn, liderlik güneşi Şemsüddîn. Geceyi aydınlatan Bedreddîn ve Bahâüddin. Onlar yol gösteren kandiller, cömertlik bulutları, akıl ışıkları, savaşın aslanları ve çarpışmanın yiğitleri …"*(Ebû Şâme el-Makdisî, 1418, s. 2/45).

Bu ifadelerin kullanılmasında Dâyeoğulları'nın isimlerini- Ebû Bekir Mecdüddîn ibnü'd-Dâye, Bahaeddîn Ömer, Sabıkuddîn Osman, Şemseddîn Ali ve en küçük kardeşleri Bedreddîn Hasan- sırasıyla İslâm tarihindeki dört büyük halifeden ve halefleri Hz. Hasan'dan almaları oldukça etkilidir. Öyle ki Kâtip İmâd, Dâyeoğulları'nın sadakatini ve erdemlerini halifelerin karakter özellikleriyle özdeşleştirmiştir. Bu bağlamda Dâyeoğulları'nın isimleri ve tarihî konumları, yalnızca birer kimlik göstergesi olmanın ötesinde, Nûreddin Mahmud'un yönetim anlayışını şekillendiren sadakat, liyakat ve stratejik bağlılık olgularının somut yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Mecdüddîn ibnü'd-Dâye'nin tarih sahnesindeki konumunu daha iyi anlamak, yalnızca şahsına dair bir inceleme yapmak değil, aynı zamanda dönemin yönetim anlayışı ve güç dengelerini değerlendirmek açısından da büyük önem taşımaktadır.

Mecdüddîn ibnü'd-Dâye hakkındaki bilgilere daha ziyade devrin önemli şahsiyetlerinden biri olan ve Dımaşk'taki Nûriyye Medresesi'nde müderrislik yapan, bunun yanı sıra Zengî Devleti'nin divanında görev alan, Mecdüddîn'i ve kardeşlerini bizzat tanıyan İmâdüddîn el-İsfahanî'nin (ö.597/1201) eserinde rastlanılmaktadır. Ancak çalışmada İmâdüddîn'den bu bilgileri nakleden Ebû Şame el-Makdisî'nin eserinden faydalanılmıştır. Dönemin görgü tanıklarından biri olan İbn Şeddâd'ın eserinde de Mecdüddîn hakkında sınırlı da olsa bazı bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda sıklıkla başvurduğumuz dönemin tarihçileri incelendiğinde, büyük çoğunluğunun Dımaşk veya Halep'te eğitim aldığı, bu şehirlerde çeşitli görevlerde bulunduğu, diplomatik misyonlarla bölgeye elçi olarak geldiği veya Zengî hanedanlığı ile yakın ilişkiler içinde olduğu fark edilmiştir. Örneğin burada eğitim alan ve görev yapanlar arasında *Târîḫu Dımaşḳ*'ın müellifi İbnü'l-Kalânisî (ö. 555/1160)*, Mirʾâtü'z-zamân fî târîḫi'l-aʿyân*'ın yazarı Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256), *Buġyetü'ṭ-ṭaleb fî târîḫi Ḥaleb* ve *Zübdetü'l-ḥaleb min târîḫi Ḥaleb* adlı eserlerin sahibi İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262), *Vefeyâtü'l-aʿyân ve enbâʾü ebnâʾi'z-zamân*'ın müellifi İbn Hallikân (ö.

681/1282) ve *Müferricü'l-kürûb fî aḫbâri Benî Eyyûb*'un müellifi İbn Vâsıl (ö. 697/1298) bulunmaktadır. Zengî hanedanlığı ile yakın ilişkileri bulunan, *el-Kâmil fi't-târîḫ* adlı eserin müellifi İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ise Musul atabeginin elçisi olarak Halep'e gelmiştir. Bu müelliflerin haricinde es-Safedî (ö. 764/1363), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbnü'l-Furât (ö. 807/1405) ve el-Aynî'nin (ö. 855/1451)) eserlerinden de istifade edilmiş ve özellikle birincil kaynaklardaki rivayetlerin karşılaştırılmasında bu kaynaklara başvurulmuştur. Bu arada birincil ve ardılı olan kaynaklarda Mecdüddîn hakkında verilen bilgilerin genellikle dağınık ya da bir kaçı haricinde bir kaç paragrafı geçmeyen anlatımlar olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu durum, Mecdüddîn ibnü'd-Dâye'ye ilişkin verilerin derlenmesi ve mevcut akademik literatürde ona ne ölçüde yer verildiğinin tespit edilmesinin gerekliliğini göstermektedir. Ayrıca Mecdüddîn'in, Nûreddin Mahmud tarafından Halep naibi olarak görevlendirilmesi bağlamında, dönemin naiblik sistemine dayalı yönetim yapısının işleyişi ve naiplerin görev tanımları üzerine yapılacak araştırmalar açısından da onun hakkında yapılacak çalışmaların ne denli önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir. Bu çerçevede, Mecdüddîn üzerine yürütülecek akademik çalışmalar, yalnızca bireysel bir figürün tarihsel konumunu belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda yönetim mekanizmalarının anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın genel çerçevesi, birincil ve ardılı kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulmuş, Kâmil el-Gazzî (ö.1351/1932), Kürt Ali (ö.1373/1953) ve Ali Muhammed Sallabî gibi modern dönem tarihçilerinden faydalanılarak ve ayrıca diğer akademik çalışmalarla (Runciman, 2008; Şeşen, 1983; Kök, 1991; Tay, 2021) desteklenerek zenginleştirilmiştir. Böylelikle literatür taraması sonucunda elde edilen verilerin karşılaştırmalı değerlendirilme ile yorumlanması mümkün olabilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın bulguları, yalnızca ilgili konunun akademik bir perspektiften ele alınmasına katkı sağlamakla kalmayıp, alanyazına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hayatı

Çalışmamızın merkezinde yer alan ve asıl adı Muhammed Ebû Bekir olan bu şahsiyete, sonradan "dinin gözdesi" anlamına gelen "Mecdüddîn" lakabı verilmiştir. Bu ünvan; onun ilmi, ahlakî duruşu ve dönemin siyasî yapısındaki etkisi göz önünde bulundurulduğunda, taşıdığı manevi ve toplumsal değeri yansıtmaktadır. Nûreddin ile süt kardeşi olmasından ve Halep'te uzunca bir zaman naiplik yapmasından ve tüm ailesinin de burada olmasından dolayı onun Halep'te doğduğu ve Nûreddin'le yaşıt olduğu düşünülmektedir. Mecdüddîn ibnü'd-Dâye hakkında Nûreddin

Mahmud'un sır kâtibi olan İmâdüddîn el-İsfahânî "*Mecdüddîn, Nûreddin ile birlikte büyümüştü. Süt kardeşiydi. İkisi birlikte eğitim aldı ve daha sonra da Nûreddin'in yanından hiç ayrılmadı. Bütün işlerinde Nûreddin'e tabiiydi. Asla sözünden çıkmazdı. Nûreddin'in bütün siyasî görüşlerini benimsemiş ve titizlikte tatbik etmiştir*" (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418, s. 2/ 327) diyerek bir taraftan onun eğitim durumu hakkında bilgi verirken öte taraftan da yaşamı boyunca sultanın en yakınında yer aldığını ve yönetim prensiplerini sadakatle uyguladığını söylemiştir. Onun sultana olan bağlılığı yalnızca siyasî veya idarî görevleri yerine getirmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda devlet işleyişine yönelik hassasiyetini, sorumluluk bilincini ve titizliğini de ön plana çıkarmıştır.

Cesur, dindar ve akıllı bir lider olarak tarif edilen Mecdüddîn (es-Safedî, 1420) ve ona her daim yardımcı olan kardeşleri; Dâyeoğulları ya da Şeyzer sahipleri olarak da bilinmişlerdir (es-Safedî, 1420). Onlara Şeyzer hakimi denmesinin nedeni; 552/1157'de gerçekleşen depremde Şeyzer'de yaşayan Münkızoğullarının tamamına yakınının vefat etmesi ve Nûreddin Mahmud'un da stratejik bir öneme sahip olan bu beldenin tamir ve tahkimini yaptırıp yönetimini süt kardeşi Mecdüddîn'e vermesidir (Bezer, 2010). Ayrıca Mecdüddîn'in vefatından sonra da bu belde, kardeşleri tarafından idare edilmiş 634/1236 yılına kadar da Dâyeoğulları'nın elinde kalmıştır. Dâyeoğulları olarak bilinmesi de, kuvvetle muhtemel Nûreddin'in süt annesinin çocukları olmasından dolayıdır.

Mecdüddîn ve kardeşleri, Nûreddin Mahmud yönetiminde kilit figürler olarak yürüttükleri görevlerde sıkı denetimler gerçekleştirmiş ve liyakat sahibi bireylerle çalışmaya özen göstermişlerdir. Mecdüddîn Halep'te naiplik ya da valilik yaparken, Osman; Ca'ber ve Tel-Beşir kalelerinin ve Bedreddîn ise Harim'in sorumluluğunu üstlenmiştir. Ancak Mecdüddîn haricinde kardeşlerinin, kendisine bağlı adamlar tarafından görevlerini icra ettikleri düşünülmektedir. Zira Mecdüddîn ve kardeşleri genellikle Halep'te sultanın yanında ikamet etmekte, onun yanından hiç ayrılmayarak ve izinsiz bir iş yapmayarak yaşamlarını sürdürmekteydiler (Sallâbî, 2014). Nûreddin Mahmud'un devlet yönetimi hakkında bilgi veren Sallâbî ise Dâyeoğulları ile sultanın çalışmasını, duygusal bir düşünceden ziyade devlet yönetiminde farklı milletlerden ve aşiretlerden kişilerin bulunması ve böylelikle bir denge politikası güdülmesi şeklinde açıklamıştır (Sallâbî, 2014).

İbnü'l-Furât, Mecdüddîn İbnü'd-Dâye'nin, Sultan Nûreddin Mahmud Zengî'nin dini eğilimlerinde belirleyici bir rol oynadığını aktarmaktadır. Ona göre, Mecdüddîn'in yönlendirmesiyle Nûreddin Mahmud, Sünnî düşünceye daha fazla yönelmiş ve bu doğrultuda Halep'te bulunan, el-Serrâcin b. Düveyl es-Serrâc olarak bilinen mutasavvıfın sohbetlerine

katılmıştır (İbnü'l-Furât, 1967). Bu rivayetin haricinde Nûreddin Mahmud'un ölümden son anda kurtulduğu Hısnü'l-Ekrâd Vakası'nda (558/1163) yaşadığı derin sarsıntı (William of Tyre, 1943; Stevenson, 1907) ve sonrasında Burhaneddin el-Belhî adlı bir sûfînin ordusundaki kişiler hakkında onu uyarması da sultanın dinî yaşantısındaki değişimlerin sebebi olarak görülmüştür (İbnü'l-Adîm, 1417; İbn Kesîr, 1434; Tay, 2021).

Mecdüddîn'in siyasî ve askerî alandaki katkıları ayrı bir başlık altında incelenecekeğinden bu bölümde söz konusu kısımlara yer verilmemiştir. Ancak onun vefatı nedeniyle Sultan Nûreddin Mahmud'un ne kadar üzüldüğü tarihî kayıtlara geçmiştir. Nitekim İbn Şeddad'a göre, Mecdüddîn'in Halep'te, kardeşi Mevdûd'un ise dört ay sonra (544/1170) Musul'dan ölüm haberi gelmesi nedeniyle Nûreddin Mahmud, Şam'a dönmek üzere yola çıkmıştır (İbn Şeddâd, 1415). Onun bu iddiası bazı müverrihler tarafından kendi eserlerine taşınmıştır (el-Aynî, 1431). İbn Şeddad'ın aksine o sırada Nûreddin Mahmud'un yanında bulunan İmâdüddîn, bu ölümler nedeniyle değil de 12 Şevval 565'te (29 Haziran 1169/1170) gerçekleşen deprem nedeniyle sultanın bulunduğu bölgeden ayrıldığını iddia etmiş ve bu bilgi de İbnü'l-Adîm tarafından günümüze ulaştırılmıştır (İbnü'l-Adîm, 1417). Mecdüddîn'in Ramazan ayında vefat etmesi, İbn Şeddad'dan ziyade İmâdüddîn'i daha haklı çıkarmaktadır. Sıbt İbnü'l-Cevzî ise bu iki rivayetin sanki tam ortasını bulmuş, Mecdüddîn'in vefatından sonra birçok yıkımın ve insan kaybının olduğu Halep'in düşman saldırıları karşısında savunmasız kaldığını, onu koruyacak ve imar edecek birisinin o an olmaması sebebiyle sultanın Halep'e doğru yola çıkmış olabileceğini söylemiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1434). Nitekim deprem sonrasında bulunduğu yere askeri bir birlik bıraktıktan sonra Nûreddin Mahmud, Halep'e doğru yönelmiş ve güzergahı boyunca birçok bölgenin depremden ne kadar zarar gördüğüne bizzat şahit olmuştur. Yol boyunca adamlarına talimat vererek halkına yardım etmelerini emretmiş ve ardından Halep'e varmıştır (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418). Burada beş binden fazla kişinin vefat etmesi, başta Halep Camii olmak üzere birçok camiinin zarar görmesi, çarşının yanması ve şehrin naibi Mecdüddîn ibnü'd-Dâye'nin de vefat etmesi nedeniyle imar işleriyle bizzat kendisi ilgilenmiştir.

Mecdüddîn ve bir müddet sonra da İmâdüddîn'in vefatı nedeniyle Sultan Nûreddin Mahmud oldukça üzülmüş (Sallâbî, 2014) ve hatta "kanatlarım kesildi" diyerek bir nevi yas tutmuştur (es-Safedî, 1420). Mecdüddîn, Halep'teki İbrahim Makamının yanına defnedilmiştir (el-Aynî, 1431). Mecdüddîn'in kabrinin ilerleyen zamanlarda bir türbeye dönüştüğü, 607/608 (1210-1211) yılında İbnü'l-Âdim'in amcası Ebû Ganim'in hac yolculuğu esnasında onun türbesine uğramasından ve

hatta burada gecelemesinden (İbnü'l-Adîm, 1438) ve ayrıca kabrinin yanına 619/1222 yılında Halep Hâkimi Zâhir'in veziri Hamd b. Hüseyin'in defnedilmesiyle ilgili aktarılan bir rivayetten (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1434) anlaşılmaktadır. Sultan, Mecdüddîn'in vefatından sonra sorumlu olduğu Halep, Ca'aber ve Hârim gibi yerlerin idaresini kardeşi Şemseddin Ali b. ed-Dâye'ye (587/1191) vermiş (el-Aynî, 1431; İbn Vâsıl, 1377) ve Baalbek'i de Mecdüddîn'in çocuklarına ikta olarak bırakmıştır.

Mecdüddîn'in vefatı sonrasında Ebû'l-Hasen bin Zeyd el-Şeyzarî onun hakkında şöyle bir şiir yazarak onun ismini sonraki nesle taşımıştır: *"Mecdüddîn'e karşı haksızlık yapma; çünkü haksızlık, hükümdarın takdir etmediği çirkin bir şeydir* (İbnü'l-Adîm, 1438, s.10/ 152)*"*. Vefatından sonra Mecdüddîn ibnü'd-Daye'nin isminin geçtiği bazı eserlerde onun Selâhaddîn Eyyûbî ile yakınlık derecesini görmek mümkün olabilmiştir. İbnü'l-Adîm'in eserinde Zeki Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Mes'ûd bin Şeddâd el-Musulî'nin anlatıldığı kısımda Mecdüddîn'e şu sözlerle yer verilmiştir:

"*Hârim'de, Süleyman bin Cender ile birlikte bir ağacın altındaydım. Hicrî 577 (1181/1182) yılında onunla birlikte namaz kıldırıyordum. Süleyman bana dedi ki: 'Ben, Mecdüddîn Ebû Bekir bin Dâye ve Selâhaddîn Yusuf bin Eyyûb ile birlikte burada, bu ağacın altında oturuyordum. Orada bir ağacı işaret etti. O sırada Nûreddin Mahmud bin Zengî, Frenklerin elinde bulunan Hârim'i kuşatıyordu. Mecdüddîn bin Dâye şöyle dedi: Allah'tan Nûreddin'in Hârim'i almasını ve bana vermesini istiyorum. Selâhaddin ise: Ben de Mısır'ı arzu ediyorum, dedi. Ardından bana dönerek: Sen de bir şey dile, dediler. Ben de şöyle cevap verdim: Eğer Mecdüddîn Hârim'in, Selâhaddîn ise Mısır'ın sahibi olacaksa, benim arada ne işim var? Bunun üzerine bana, mutlaka bir şey dilemelisin! dediler. Ben de: Eğer dilemek zorundaysam, Am'a (?) sahip olmayı isterim, dedim. Allah'ın takdiriyle Nûreddin, Frenkleri mağlup etti, Hârim'i fethetti ve burayı Mecdüddîn'e verdi. Bana da Am'ı (?) tahsis etti. Selâhaddîn ise şöyle dedi: Ben Mısır'ı aldım, çünkü üçümüzden biri olarak benim de dileğim gerçekleşti. Allah Teâlâ'nın takdiriyle Esedüddîn Mısır'ı fethetti ve sonunda Selâhaddîn, Mısır'ın hükümdarı oldu! Bu, garip tesadüflerden biridir"* (İbnü'l-Adîm, 1438, s. 400).

Mecdüddîn İbnü'd-Daye'nin hatırasını yaşatan unsurlar yalnızca yazılı kaynaklarla sınırlı değildir. Onun adına inşa edilen bazı eğitim kurumları da bu mirasın somut yansımalarıdır. İsmail Paşa Sarayı'nın bulunduğu mahallede, Peygamber Kapısı'nın iç kısmında yer alan ve *el-Mecîdiyye-i Dâhiliyye* adıyla bilinen okul ile aynı kapının dış tarafında konumlanan ve Mecdüddîn İbnü'd-

Daye'ye ithafen *el-Mecîdiyye-i Barrâniyye* olarak adlandırılan eğitim yapıları bu bağlamda dikkat çekicidir (Kâmil el-Gazzî, 1419). Ancak bu iki okuldan günümüze herhangi bir kalıntı ulaşmamış olup, sadece dönemin kayıtları aracılığıyla varlıklarından haberdar olunabilmiştir. Bunun yanı sıra, Bazza semtinde Mecdüddîn'e isnat edilen "Mecidiyye-i Cevvaniye" adlı bir yapının daha bulunduğu ancak 936/1530 yılında bunun da yıkıldığı rivayet edilmektedir (Kürt Ali, 1403).

Mecdüddîn'in Siyasî Alanda Nûreddin Mahmud İktidarına Katkısı

İdareci Olarak Katkısı

Mecdüddîn'in, Nûreddin Mahmud yönetimindeki siyasal rolü, haciblik göreviyle başlayıp, naiblik veya valilik (İbnü'l-Kalânisî, 1403) ve tenzif vezirliği (Kök, 1991) ile devam eden bir hizmet sürecini kapsamaktadır. Bu bağlamda, dönemin siyasi terminolojisinde vali ve naiblik görevlerinin eş anlamlı kullanıldığını, ancak zaman içinde bu pozisyonların farklı şahıslara tevdi edildiğini belirtmek gerekir.

Mecdüddîn'in haciblik görevi, İmâdüddin Zengî'nin vefatının ardından topraklarının, oğulları Seyfeddin Gazi (541-544/1146-1149) ve Nûreddin Mahmud arasında paylaştırılmasından sonra başlamıştır. Bu süreçte, Emir Cemâleddîn ve Zeyneddin Ali, Seyfeddin Gazi'nin hizmetinde kalarak Musul'da görev alırken, Nûreddin Mahmud'un Halep'teki yönetimine başlangıçta Selâhaddîn el-Yağisyani ve Şirkûh destek olmuş, Mecdüddîn ibnü'd-Daye ise onun hacibi olarak atanmıştır (İbnü'l-Ezrak, 1959).

Sultan Nûreddin Mahmud Zengî, kendisine yakın aileler arasında güçlü ve hassas bir denge siyaseti tesis etmiş; zaman zaman bu aileler arasında yaşanan gerilimlere rağmen ortaya çıkan sorunları istikrarlı bir biçimde bertaraf etmeyi başarmıştır. Bu bağlamda, özellikle Eyyûbî ailesiyle olan ilişkilerde, Dâyeoğullarına tanınan bazı imtiyazların yol açtığı geçici gerginlikler dikkat çekicidir. Nitekim, bu durumdan hoşnutsuzluk duyan Şîrkûh, 543/1148 yılında meydana gelen Yağra Muharebesi sırasında sergilediği isteksiz tavırla tepkisini açık biçimde ortaya koymuştur. Öyle ki Sultan Nûreddin, onun bu pasif tutumuna sert tepki göstererek, "*Böyle bir zamanda bu kayıtsızlığın sebebi nedir? Müslümanlar yenilgiye uğruyorlar!*" ifadeleriyle durumu eleştirirken Şîrkûh ise duyduğu kırgınlığı dile getirerek, "*Sultanım, biz ne işe yararız ki? Asıl faydalı olan Mecdüddîn Ebû Bekir'dir, çünkü işlerin sahibi odur*" (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418, s.1/197) şeklinde bir serzenişte bulunmuştur. Bu olayın ardından Sultan Nûreddin Mahmud, Şîrkûh'un gönlünü alarak, Mecdüddîn'e onun hakkını gözetmesini emretmiştir. Böylelikle sultan, yönetim

mekanizmasındaki dengeyi sağlamakla kalmamış önemli komutanlarından biri olan Şîrkûh'un desteğini de yeniden kazanmıştır.

Nûreddin Mahmud'un Eyyûbî ailesine yönelik belirli imtiyazlar tanıdığı görülmektedir. Ancak bu süreçte dikkat çeken bir husus, önemli görevlendirme ve terfilerin gerçekleştiği dönemde Mecdüddîn'in sultanın yanında bulunmamasıdır. Zira Nûreddin Mahmud, 549/1154 yılında Dımaşk'ı fethettiği sırada, Mecdüddîn hac görevini ifa etmek üzere Hicaz'da bulunmaktadır (İbnü'l-Kalânisî, 1403). Bu nedenle söz konusu askerî mücadeleye doğrudan bir katkı sağlayamamıştır. Öte yandan, Şîrkûh ve ağabeyi Necmeddin Eyyûb, Dımaşk Kuşatmasında üstlendikleri kritik roller sayesinde fetih sonrasında daha etkili makamlara getirilmişlerdir. Bu bağlamda Necmeddin Eyyûb'un Dımaşk naibliğine tayin edilmesi ve Şîrkûh'un, neredeyse Nûreddin'le eşdeğer bir güç ve itibara erişmesi dikkat çekicidir (Şeşen, 1995). Ayrıca, Necmeddin Eyyûb'un sultanın huzuruna izinsiz girebilen ve onun yanında izin almaksızın oturabilen tek kişi olduğunu (Gibb, 1969), sultanın Dımaşk'ın fethinden sonra hem burasını hem de Halep'i payitaht olarak kullandığını belirtmekte fayda vardır (Şeşen, 1983). Öte yandan, hac dönüşü Mecdüddîn'in muhtemelen gelişini bildirmek ve yeni talimatlar almak amacıyla sultanın huzuruna çıktığı, birkaç gün süren bu ziyaretin ardından Halep'e geçtiği anlaşılmaktadır (İbnü'l-Kalânisî, 1403).

Dımaşk'ın fethini takiben Eyyûbî hanedanının nüfuzunun hızla artması üzerine, Sultan Nûreddin Mahmud Zengî mevcut güç dengelerini korumak amacıyla Dâyeoğulları ailesine yeni görev ve sorumluluklar tevdi etmiş; böylece izlediği denge siyasetinin sürekliliğini temin etmeyi hedeflemiştir. Özellikle, idaresi ve imarı büyük zahmet gerektiren bölgelerde sultan, her daim sadakatle hizmet eden ve yanından neredeyse hiç ayrılmayan Mecdüddîn'i tercih etmiştir. Bu bağlamda sultan, 552/1157 yılının Safer (Mart/Nisan) ayında üç gün boyunca artçı sarsıntılarla sallanan ve harap olan Şeyzer şehrini (İbnü'l-Kalânisî, 1403), Munkızoğulları ailesinin idaresinden alarak kendi tasarrufunda Mecdüddîn'e tahsis etmiştir (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418). Ayrıca, Halep'in yanı sıra İzaz ve Antep gibi birçok kalenin idaresi de Mecdüddîn'e bırakmış ancak bu kaleler, Mecdüddîn'e bağlı devlet adamları vasıtasıyla yönetilmiştir (Halil, 2020). Yönetimsel düzenlemeleri kapsamında Mecdüddîn, 554/1159 yılında Halep Divanı'nın mütevelliliği görevini Eminüddin Zeyn el-Hac Ebü'l-Kasım'a devretmiş; kalenin sorumluluğunu ise İzzeddin adındaki bir şahsa vermiştir. Ayrıca, yönetim mekanizmasında etkin bir rol üstlenmek üzere, Muhammed Çağrı'yı da haciblerinden biri olarak tayin etmiştir.

Mecdüddîn, Sultan Nûreddin Mahmud'un siyasî ve şahsî düşüncelerini sır olarak paylaşabildiği şahsiyetlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, Fâtımî Halifesi Âdıd-Lidînillâh (556-567/1160-1171) ve veziri Şâver'in (ö. 564/1169), 564/1168 yılında Haçlı istilasına karşı yardım talebinde bulunması üzerine Nûreddin Mahmud, Şîrkûh'u Mısır'a göndermiş ve bu vesileyle Mısır, sultanın yönetimine girmiştir (İbn Hallikân, 1900). Bu zaferin ardından Halife Âdıd-Lidînillâh, 7 Rebîülâhir 564 / 18 Ocak 1169 tarihinde Şâver'in yerine Şîrkûh'u "el-Melikü'l-Mansûr Emîrü'l-Cüyûş" ünvanı ile vezir tayin etmiştir (Kılıç, 2010). Şîrkûh'un, bu makama atanmış olmaktan büyük bir memnuniyet duyduğu ve vezirlik beratının halka defalarca okunması nedeniyle gururunun okşandığı belirtilmektedir (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418). Nûreddin Mahmud ise her ne kadar Mısır'ın fethini büyük bir zafer olarak görüp bu nedenle şehirlerin süslenmesi ve zafer kutlamaları düzenlenmesini emretmiş olsa da, Şîrkûh'un vezir oluşu ve bölgenin tam kontrolünü ele geçirme ihtimali konusunda derin bir rahatsızlık duymuştur (Makrîzî, 1973). Bu endişeleriyle ilgili tüm gece boyunca düşüncelerini tartmış, planlar yapmış ve bu sırlarını yalnızca Mecdüddîn'e açıklamıştır (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418). Ebû Şâme'nin nakline göre, bu sırlar Mecdüddîn'in kardeşi Şemseddin Ali ve Halepli fakih Muvaffak Mahmud b. Nahhas'tan aktarılmıştır. Ayrıca Nûreddin Mahmud'un şu sözleri de bu konudaki hoşnutsuzluğunu açıkça yansıtmaktadır: "*Allah şahittir, bu fetih nedeniyle mutlu değilim. Keşke bu fetih hiç gerçekleşmese ve Esedüddîn ile Selâhaddîn bu konumlara ulaşmasalardı. Onlara karşı memnuniyetsizliğim, yüzümden ve ifadelerimden açıkça anlaşılabilir*." (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418, s. 2/111-112). Nûreddin Mahmud'un, Şîrkûh ve Selâhaddîn'in işlerini sekteye uğratmaya yönelik planlar yaptığı, ancak bunda başarı sağlayamadığı belirtilmektedir. Özellikle sultan, Selâhaddîn'in Mısır'ın hazinelerini ele geçirdiği haberini aldığında üç gün boyunca kimseyi görmek istemeyecek kadar derin bir üzüntü yaşamış, Şîrkûh'un görevden alınması için Halife Âdıd-Lidînillâh'a defalarca mektup göndermiş ancak bu talebi karşı taraftan kabul görmemiştir (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418; Makrîzî, 1973). İbn Ebî Tayy'a göre Nûreddin'in Şîrkûh konusundaki endişesi; Fâtımî halifesinin Şîrkûh'u Mısır halkına ve mezheplerine yaklaştıracağı ve ordusunda bir fesada yol açacağı düşüncesinden kaynaklanmaktaydı (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418).

Mısır'da idarenin ele geçirilmesinden ardından (564/1169) Nûreddin Mahmud, Dımaşk ve çevresini doğrudan kendisi yönetmeye başlamış; Mısır'ın idaresini Şîrkûh'a, Harran'dan Musul'un batısına kadar olan bölgeyi kardeşi Mevdûd'a, Halep ve çevresinin yönetimini ise Mecdüddîn'e bırakmıştır (İbnü'l-Ezrak, 1959). Bununla birlikte, emirlerin birbirlerinin yetki alanlarına

müdahale etmediği gerçeği (Turan, 2018) dönemin idari düzeninin işleyişine dair önemli bir noktadır.

Ulemâ ile İlişkilerindeki Katkısı

Nûreddin Mahmud Zengî, farklı mezheplerin ve grupların bir arada yaşadığı, Haçlılarla mücadelenin yoğun olarak sürdüğü Mısır ve Suriye bölgelerinde ulemânın desteğini kazanmaya büyük önem vermiştir. Zira İslâm dünyasını Haçlılara karşı birleştirme hedefi doğrultusunda ulemâ, halkı seferber etme ve cihat fikrini yayma konusunda kritik bir nüfuza sahipti. Bunun yanı sıra siyasî istikrarın sağlanmasında, halkın batınî ve şiî düşüncelerin etkisinden kurtarılması ve ehl-i sünnet inancının güçlendirilmesi (Kök, 1991) noktasında ulemânın rolü yadsınamayacak derecede önemliydi. Bu amaç doğrultusunda başta Halep olmak üzere pek çok yerde medreseler inşa edilmişti. Mecdüddîn ibnü'd-Daye de medreselerin kuruluş amacını "*bid'atlerin giderilmesi, dinin anlaşılması ve ilmin yayılması*" (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418, s.1/61) olarak ifade etmiştir. Ayrıca Mecdüddîn bu düşüncesini lafta bırakmayarak Halep'in dışında İbrahim Makamı'nda (Ebû Zer Sıbt İbnü'l-Acemî, 1417) bir hânkâh inşa ettirmiştir (es-Safedî, 1420). Başka bir rivayete göre bu hânkâh haricinde Fırat Meydanı'nda da bir tane daha yaptırmıştır (Kürt Ali, 1403). Bu arada İbn Cübeyr (ö. 614/1217) Şam'daki hânkâhların gözleri kamaştıracak kadar güzel olduğunu, geniş avluları ile saraya benzediğini ve buradan hareketle şehrin gerçek meliklerinin burada yaşayan sûfîler olduğunu söylemektedir (İbn Cübeyr, 1981). Bu bağlamda medreselerin mevcudiyetlerinin sürdürülebilmesi ve belirtilen amaçlar doğrultusunda ulemânın desteğinin kazanılması ve dolayısıyla onların incitilmemesi, atama, azil ve nakillerde görüşlerinin alınması ve bu sürecin hassasiyetle yönetilmesi son derece önemli görülmüştür. Bu arada sultanın da ulemâya büyük hürmet gösterdiğini, onları sık sık saraya davet ettiğini, kapıda karşıladığını ve onları kendi minderinin üzerine oturttuğunu belirtmekte fayda vardır (İbnü'l-Esîr, 1963).

Nûreddin Mahmud, bu tür durumlarda Mecdüddîn'e büyük bir güven duymuş ve özellikle Halep'teki atamalarda onun görüşlerine değer vermiştir. Ebû Şâme'nin nakline göre, Halep fakihi Hafız el-Muradî'nin vefatı (544/1150) sonrasında, yerine geçecek şahsın kim olacağı konusunda âlimler iki farklı görüş etrafında birleşmiş, İbn Ebû Asrûn'u ya da Kutbüddîn en-Nişâbûrî'yi uygun bir aday olarak gören âlimler, Halep Kalesi'ne gelerek sultan ile görüşme talebinde bulunmuşlardı. Nûreddin Mahmud, bu hassas meseleyi çözmek adına Mecdüddîn ibnü'd-Dâye'yi görevlendirmiştir. Mecdüddîn'in verdiği şu karar, durumun ne denli karmaşık ve hassas olduğunu gözler önüne sermektedir: "*Biz, medreseleri bu ülkede bidatları ortadan kaldırmak, dini doğru bir*

şekilde anlamak ve ilmi yaymak amacıyla inşa ettik. Aranızda meydana gelen bu ihtilaf, hem hoş olmayan hem de size yakışmayan bir durumdur. Sultanımız Nûreddin şöyle buyuruyor: 'Her iki gruptan da razıyız ve İbn Ebû Asrûn ile Kutbüddîn en-Nisâbûrî'yi hepiniz adına kabul ediyoruz. Her birini bir medresenin başına getiriyoruz" (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418, s. 1/61). Her iki alimin de atanmasıyla (İbnü'l-İmâd, 1986) ilgili bu karar, Nûreddin Mahmud'un dinî ve ilmî meselelerde dengeyi gözeten, ihtilafları çözmede adalet ve uzlaşıyı esas alan bir yönetim anlayışını benimsediğini gösterdiği gibi aynı zamanda bazı hassas meselelerde Mecdüddîn'e ne denli güvendiğini de ortaya koymaktadır.

Mecdüddîn'in, Halep'teki yargı sistemine yönelik atamalardaki etkisinin zaman zaman kırgınlıklara neden olduğu görülmektedir. Bu duruma örnek olarak, 557/1161 yılında Kadı Kemâlüddîn Ebü'l-Fadl Muhammed b. eş-Şehrezûrî'nin kadılkudât olarak atanması ve Dımaşk'taki tüm vakıf ile idare işlerinin ona tevdi edilmesi gösterilebilir (İbnü'l-Kalânisî, 1403). Ancak, özellikle yargı alanında gerçekleştirilen bu tür değişiklikler, kadılar arasında hoşnutsuzluklara yol açmış ve bazı kadıların görevden alınması ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, Şam Kadısı Zekiyyüddîn ve Halep Kadısı Ebü'l-Fadl Hibetullah b. Ebî Cerade azledilenler arasında yer almıştır (İbnü'l-Adîm, 1417; Yâkut el-Hamevî, 1414). Azledilen kadıların yerine Mecdüddîn'in önerisi doğrultusunda Kadı eş-Şehrezûrî'nin oğlu Muhyiddin Ebû Hamid İbn Kemâleddin ile Ebü'l-Mefahir Abdulğafur b. Lokman atanmıştır (İbnü'l-Adîm, 1417). Atamaların yanı sıra aziller de söz konusu olmuştur. Örneğin Halep'te Halaviyye Medresesi'nde müderrislik yapan Burhaneddin el-Belhî ile Mecdüddîn ibnü'd-Daye arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle bu kişi görevden alınmış ve yerine Alâeddin Abdurrahman bin Mahmûd el-Gaznevî, onun vefatından sonra da oğlu atanmıştır (İbnü'l-Adîm, 1417).

Mecdüddîn'in Askerî Alanda Nûreddin Mahmud İktidarına Katkısı

Mecdüddîn ibnü'd-Dâye, Nûreddin Mahmud döneminin askerî alanda da öne çıkan isimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklarda, dönemin önde gelen isfehsâlârlarından biri (İbnü'l-Kalânisî, 1403) ya da belirli bir bölgede görevli en yüksek askerî komutan (sâhibü'l-ceyş) (Merçil, 2009) olarak anılmaktadır. Aynı dönemde Esedüddin Şîrkûh ile birlikte bu unvanı taşıması, onların doğrudan sultana bağlı, fakat birbirinden bağımsız birliklerin komutasında görevli üst düzey askerî figürler olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda, isfehsâlâr ünvanının tüm orduyu kapsayan bir yetki alanı değil; sultanın komutası altındaki belirli birliklere dair bir görev tanımına işaret ettiği anlaşılmalıdır.

Mecdüddîn'in, Sultan Nûreddin Mahmud'a olan yakınlığı ve sadakati, onun askeri seferlerde sürekli sultanın yanında bulunmasıyla somut bir hüviyete dönüşmüştür. Pek çok kritik mücadelede sultanın yanı başında yer alan bu emir, özellikle Halep'in Haçlılara karşı savunulmasında zaman zaman tek başına inisiyatif alarak önemli roller oynamıştır. Şîrkûh'un Mısır'a gönderilmesinin ardından, Suriye sahasında Nûreddin'e bağlı en güçlü emir olarak öne çıkan Mecdüddîn, kontrolü altındaki toprakları Haçlı tehdidinden korumak zorunda kalmıştır. Bu durum, onun hem askerî hem de idarî bakımdan taşıdığı stratejik önemi gözler önüne sermektedir. Özellikle 544/1149 yılında yaşanan gelişmeler, Mecdüddîn'in siyasî-askerî süreçlerdeki etkinliğini daha da belirginleşmiştir. Nitekim ağabeyi Seyfeddin Gazi'nin vefatının ardından Musul'un idaresini ele geçirmek amacıyla bazı emirlerin daveti üzerine harekete geçen Sultan Nûreddin, bu kritik sefer için yanına yalnızca yetmiş süvari ve en güvendiği iki emirini—Esedüddin Şîrkûh ve Mecdüddîn— alarak yola çıkmıştır. Bu tercih, Mecdüddîn'in sultan nezdindeki ayrıcalıklı konumunu ve vazgeçilmezliğini açıkça göstermektedir. Söz konusu seferin sonucunda Sincar'ın ele geçirilmesiyle bölgedeki siyasi denge yeniden şekillenmiştir (İbnü'l-Esîr, 1417). Vezir Cemâleddin el-İsfahânî'nin diplomatik çabaları sonucu, savaş eşiğine gelen taraflar arasında bir uzlaşma sağlanmış; kardeşi Kutbeddin Mevdud'un Sincar'a, Nûreddin Mahmud'un ise Humus ve Rahbe'ye sahip olması kararlaştırılmıştır (İbnü'l-Esîr, 1417). Bu siyasî mutabakatın ardından Nûreddin'in Sincar hazineleri üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmesi (Kök, 2007) dikkate alındığında, Mecdüddîn'in katkılarıyla şekillenen bu hamlenin geçici bir başarıdan öte, kalıcı bir güç inşasına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Mecdüddîn İbnü'd-Dâye'nin askerî alandaki en dikkat çekici katkılarından biri, Zengî iktidarı ve genel olarak Müslümanlar için ciddi bir tehdit oluşturan Haçlı emirlerinin esir edilmesinde oynadığı roldür. Bu bağlamda 544/1149'da Urfa Kontu II. Joscelin'in (1131-1150/1159) elinde bulunan Halep'in kuzeyindeki topraklara doğru Nûreddin Mahmud komutasında başlatılan seferin yenilgi ile sonuçlanması, Müslümanlardan birçok kişinin şehit olması ve bir o kadarının da esir düşmesi ve hatta esir edilenler arasında sultanın silahdarının bulunması ve ayrıca sultanın ele geçirilen kılıcının II. Joscelin tarafından Konya ve Aksaray civarına hakim olan Mesud b. Kılıç Arslan'a (509-550 /1116-1155) gönderilmesi ve "*işte bu senin damadının silahıdır. Onun başına gelenlerin daha büyüğü yakında senin başına da gelecektir*" (İbn Vâsıl, 1377, s. 1/123) denilerek gözdağı verilmesi gibi durumlar, Mecdüddîn'in askerî hamlesinin hangi Haçlı emirine olacağını belirlemiştir. Zira bu gelişmeler, Nûreddin Mahmud'u derinden etkilemiş ve II.

Joscelin'in ele geçirilmesi için olağanüstü tedbirler almasına yol açmıştır. Sultan, Türkmenlere haber göndererek kontu ölü ya da diri yakalayana büyük ödüller vaat etmiş, ayrıca casusluk faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu çabalar neticesinde Türkmenlerden bir grup, II. Joscelin'i bir av sırasında yakalamayı başarmış; ancak kont, serbest bırakılması karşılığında fidye teklif etmiş ve bu önerisi kabul edilmiştir. Ne var ki, fidyenin hazırlanma sürecinde bir casus, kontun durumunu Mecdüddîn'e bildirmiştir. Bu istihbarat üzerine Mecdüddîn, süratle bir askerî birlik hazırlayarak casusla birlikte Türkmenlerin bulunduğu bölgeye sevk etmiş ve II. Joscelin'i ele geçirmiştir (İbn Vâsıl, 1377). Muharrem 545/Mayıs 1150'de esir edilen kont, Mecdüddîn'e teslim edilmiş ve ardından bu müjdeli haber sultana iletilmiştir (İbnü'l-Kalânisî, 1403). Kontun esareti, yalnızca sembolik bir zafer değil, aynı zamanda stratejik bir kırılma noktası olmuştur. Zira II. Joscelin'in esareti sonrasında işgal ettiği Tel Bâşir, Azâz, Antep, Dülûk, Bâre Hisarı, Tel Hâlid, Burcu'r-rasas, Kefersûd, Râvendân, Keferlâsa ve Maraş gibi belde ve kaleler; Nûreddin Mahmud, Artuklu Beyi Timurtaş ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud tarafından zapt edilmiştir (546/1151) (İbnü'l-Ezrak, 1992; Urfalı Mateos, 2000; William of Tyre, 1943; Abu'l-Farac, 1999; Asbridge, 2014). Bu gelişmelerden hareketle Mecdüddîn'in stratejik istihbarat ve operasyonel planlama konularında da etkili bir isim olduğunu söylemek mümkündür.

Mecdüddîn, II. Joscelin'in esir edilmesinden sonra Nûreddin Mahmud yanındaki itibarını daha da artırmıştır. Öyle ki sultan, Tel Bâşir beldesinin teslim edilmesi için naipleriyle yazışmış ve Halep'te bulunan Mecdüddîn'e oraya giderek kaleyi teslim almasını söylemiştir. Mecdüddîn 546/1151 yılının Rebiülevvel ayının sonlarında Tel Bâşir'i teslim almıştır (İbn Vâsıl, 1377). Papaz Grigor ise şehrin kuşatıldığını ancak birbuçuk yıl sonra (547-548/1152-1153) eman yoluyla teslim alındığını söylemektedir (Urfalı Mateos, 2000).

Halep naibi sıfatıyla Mecdüddîn'in, şehir merkezli birçok askerî harekâta ev sahipliği yaptığı ve aynı zamanda bu harekâtlar kapsamında toplanan birliklerin komutasını üstlendiği görülmektedir. Bu süreçte Mısır ile olan irtibatın kesilmesi üzerine Nûreddin, Haçlıların Mısır'a yöneldiği ve Şâver'in ihanet içinde olduğu bilgisini edinmiştir. Bu gelişmenin ardından sultan, kâtipleri vasıtasıyla tüm emir ve valilere mektuplar göndererek, ordularıyla birlikte Halep'te toplanmalarını istemiştir. Halep naibi Mecdüddîn'e ise toplanan kuvvetlere liderlik etmesi ve bu birliklerle birlikte Hârim bölgesine ilerlemesini emretmiştir (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418). Bu askerî sevkiyatın sürdüğü sırada, Nûreddin Mahmud da Şam'dan ayrılarak sahil hattına ani bir baskın düzenlemiş ve Haçlı kuvvetlerine ağır kayıplar verdirmiştir. Ardından birlikler Hısnü'l-

Ekrâd istikametine yönelmiş ve burada gerçekleştirilen baskın neticesinde önemli miktarda ganimet ele geçirilmiştir. Ne var ki, bu kalede konuşlanan Frenkler tarafından düzenlenen ani bir saldırı sonucu Müslüman askerlerden bazıları şehit olmuş, geri kalan birlikler ise dağılmak zorunda kalmıştır. Ancak, askeri ve siyasi kararlılığıyla tanınan Nûreddin Mahmud, dağınık birlikleri Artah'ta tekrar bir araya getirmeyi başarmış ve başarılı bir karşı taarruzla bölgeden zaferle ayrılmıştır. Bu esnada kardeşi Nusretüddin'in Frenklerle iş birliği yaparak Nûreddin'e karşı savaşması, siyasi dengeleri daha da karmaşıklaştırmıştır. Her ne kadar pişmanlık duyarak af dilemeye çalışsa da Nûreddin Mahmud onun bu yaklaşımını reddetmiş ve yüz çevirmiştir (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418).

Mecdüddîn'in Zengî devletine sadakati ve askerî yeterliliği, özellikle devletin ciddi tehditlerle karşı karşıya kaldığı anlarda daha da görünür hale gelmiştir. 552/1157 yılında meydana gelen iki büyük hadise, devletin idarî ve askerî yapısını derinden sarsmış ve bu sene, Zengîler için hem doğal afetler hem de siyasal istikrarsızlıklarla şekillenen çetin bir dönem olmuştur. Bahse konu hadiselerden ilki; Lazkiye, Maarretü'nnuʿmân, Kefertâb, Hısnü'l-Ekrâd, Hama, Şeyzer, Afamiye, Humus, Trablus, Antakya ve Baʿrîn gibi önemli şehirlerde ciddi can ve mal kayıplarına yol açan büyük depremdir (İbn Vâsıl, 1377; İbnü'l-Ezrak, 1992; Süryani Mihail, 1944; Anonim Süryani Vakayinamesi, 2005). Özellikle Şeyzer bölgesinde meydana gelen yıkımın boyutu, stratejik önemi haiz bu bölgenin doğrudan Nûreddin Mahmud'un kontrolüne geçmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Depremin ardından sarsıntının etkilediği şehirleri bizzat dolaşan Nûreddin Mahmud, surların onarımı ve yeniden inşası gibi faaliyetlerle bizzat ilgilenmiş, böylece halk nezdindeki itibarını pekiştirmiştir. Ancak bu yoğun seferberliğin hemen ardından, aynı yıl içerisinde ciddi bir sağlık sorunu yaşamış ve yaklaşık bir buçuk yıl sürecek bir yaşam mücadelesiyle karşı karşıya kalmıştır (Maalouf, 2019). Sultanın hastalığı, yönetim kadrosunda bir belirsizlik oluşturmuş ve özellikle kardeşi Nusretüddin'in tahtı ele geçirme girişimlerine zemin hazırlamıştır. Bu kritik süreçte Mecdüddîn, Halep naibi sıfatıyla kendisine emanet edilen şehri tüm tehditlere, muhalefetlere ve potansiyel isyanlara rağmen sadakatle müdafaa etmiştir. Onun bu dirayetli tutumu, sadece Nûreddin Mahmud'un iktidarının korunmasında değil, aynı zamanda Zengîler Devleti'nin istikrarının sürdürülmesinde de belirleyici bir rol oynamıştır. O döneme şahitlik eden tarihçi İbnü'l-Kalânisî, bu süreci oldukça çarpıcı ifadelerle şu şekilde anlatmaktadır:

"*Nusretüddin Halep'e vardığında kale valisi Mecdüddîn kapıları onun yüzüne kapattı ve ona itaat etmeyi reddetti. Bunun üzerine Halep'in şehir kuvvetleri "bu bizim valimizdir, kardeşinden*

sonraki melikimizdir" diyerek ona isyan ettiler. Silahlanarak kaleye doğru yürüdüler ve kapıları kırarak şehre girdiler. Böylece Nusretüddin maiyetindekilerle birlikte içeri girdi ve şehri ele geçirdi. Şehrin kuvvetleri kala valisine serzenişte bulundular, çıkıştılar ve onu tehdit ettiler. Bundan sonra Nusretüddin'e birkaç teklifte daha bulundular. Ezana eski adetleri olan "haydi amellerin en iyisine" ve "Muhammed ve Ali insanların en hayırlılarıdırlar" ifadelerinin yeniden eklenmesi de bunlar arasında idi. Onların bu isteklerini kabul etti ve onlara karşı hoş konuşarak sözler verdi. Sonra kendi evine yerleşti. Kalenin valisi Halep ahalisini göndererek Nusretüddin'e 'efendimiz el Melik el-Âdil Nûreddin hayattadır ve zihni de açıktır, bu yapılmış olanı yapmanın bir anlam ve gereği yoktur' dedi." (İbnü'l-Kalânisî, 1403, s. 533).

Mecdüddîn'in Halep'in kendi yönetiminde kalmasını istediği için Nusretüddin ile savaştığı, şehir halkının ve ahdasların bu nedenle ona karşı geldiği yönünde bazı rivayetlere de rastlanılmaktadır (İbn Ebû Tay, Akt.: İbnü'l-Kalânisî, 1403). İbnü'l-Kalânisî, Nusretüddin'in bu harekatının yanlış bir teşebbüs olmadığını ve hatta bir müddet orada sultanın iyileşmesini beklediğini ve sonrasında Harran'a vali tayin edilerek oradan ayrıldığını söylemektedir (İbnü'l-Kalânisî, 1403). İbnü'l- Esîr ise enteresan bir şekilde Mecdüddîn'e hiç değinmemiş ve Nûreddin'in hasta olduğunda Emir-i Emirân olan kardeşi Nusretüddin'in yanında olduğunu, halkın toplanıp kaleyi musahara ettiğini, bu esnada Hıms'ta bulunan Şîrkûh'un Dımaşk'ı ele geçirmek üzere harekata geçtiğini ancak Dımaşk'taki kardeşi Necmeddin Eyyûb tarafından uyarıldığını ve bunun üzerine Halep'e sultanı görmeye geldiğini ve sonrasında sultanın halkın görebileceği bir yerde oturtularak teskin edildiğini ve kardeşinin buradan kaçarak Harran'ı zapt ettiğini ve sultanın iyileştikten sonra bu şehre yeniden hakim olduğunu söylemektedir (İbnü'l-Esîr, 1417/1997). Nûreddin'in iyileştiği yönünde haberlerden sonra Halep'in idaresi yeniden Mecdüddîn'e bırakılmıştır.

Bu gelişmelerin yaşandığı sırada, Mecdüddîn'in kontrolü altındaki Şeyzer şehri Haçlı saldırısına maruz kalmış; 552/1157'deki bu saldırı sonucunda birçok Müslüman şehit düşmüş veya esir edilmiştir (William of Tyre, 1943). Ancak Şeyzer'in, İsmailîler açısından da stratejik öneme sahip olması nedeniyle, bölgedeki İsmailî unsurların müdahalesiyle Haçlılar püskürtülmüş ve şehir yeniden Müslümanların kontrolüne geçmiştir (İbnü'l-Kalânisî, 1403).

Nûreddin Mahmud'un daha önce geçirmiş olduğu ciddi hastalık, bir yıl sonra yeniden nüksetmiş ve bu durum hem iç hem de dış siyasette önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır. Sultanın sağlık durumunu yakından takip ettiği anlaşılan Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos

(537-576/ 1143-1180), aynı yıl içerisinde Antakya ve çevresine yönelik askerî harekâtlara girişmiştir. Bu tehdit karşısında Nûreddin, Mecdüddîn'e haber göndererek Halep ve çevresindeki kalelerin tahkim edilmesini emretmiş, ancak fiziksel durumu nedeniyle bizzat şehre intikal edememiştir. Buna rağmen siyasî otoritesini sürdürerek bir yandan Bizans'a karşı diplomatik hamlelerle denge kurmaya çalışmış, diğer yandan da herhangi bir vefat hâlinde devletin kaosa sürüklenmesini önlemek amacıyla Musul Atabegi Kutbüddin Mevdûd'u veliaht tayin etmiştir (İbnü'l-Kalânisî, 1403). Ancak bu karar, sultanın kardeşi Nusretüddin'i destekleyen çevrelerde hoşnutsuzluk meydana getirmiş ve özellikle Halep'te yeni bir kargaşaya sebebiyet vermiştir. Bu hadiseler üzerine Halep Naibi Mecdüddîn ibnü'd-Dâye, şehirdeki huzursuzluğu kısa sürede bastırmış ve böylelikle hem kamu düzenini sağlamış hem de iktidarın meşruiyetini muhafaza etmiştir. Bu isyanın bastırılmasında Mecdüddîn'in casuslarının ve kurduğu istihbarat ağının da önemi büyük olmuştur. Zira Nusretüddin'e yazılan ve aralarında Divan Başkanı Emînüddin Zeyne'l-Hac Ebü'l-Kasım ile Halep Kalesi sorumlusu İzzeddin'in de bulunduğu bazı yöneticilerce kaleme alınan bir mektup, casuslar sayesinde Mecdüddîn'in eline geçmiş ve derhal sultana arz edilmiştir. Bu kritik müdahale sayesinde yalnızca bir isyanın önü alınmakla kalmamış, aynı zamanda yönetim mekanizmasının sadakat ve güven esasına dayandığı da teyit edilmiştir. İbn Kalânisî bu hadiseyi şöyle nakletmektedir:

"*Halep naibi Emir Mecdüddîn seyahat edenleri korumaları için yollara bekçiler koydu ve Menbic'te oturan, Dımaşk ahalisinden İbn Magzu olarak bilinen ve yanında mektuplar olan bir kurye yakaladı. Adamı salıvermiş ve mektupları da Halep valisi Mücahiddin'e vermişti. Mektupların içeriği öğrenildiği vakit bunların taşıyanın derhal öldürülmesi gerektiğini ve mektupların da Nûreddin'e gönderilmesini emretti*" (İbnü'l-Kalânisî, 1403, s. 542-543).

Nûreddin Mahmud, kendisine gönderilen mektup sonrasında bir taraftan bu hadiseye karışanları hapsettirirken (İbnü'l-Kalânisî, 1403) öte taraftan Ca'ber Kalesi'ne doğru harekete geçen kardeşine karşı Şîrkûh'u göndermiştir. Nitekim bu harekat sonrasında Harran, Nusretüddin'in elinden alınmış ve Nûreddin Mahmud'un komutanlarından olan Zeyneddin Ali Küçük'e ikta olarak verilmiştir (İbnü'l-Kalânisî, 1403). Nusretüddin ise bu mücadele sonrasında Bizans'a sığınmış ve 559/1163-64 yılında bir ordu toplayarak Nûreddin'e karşı harekete geçmiştir. Bu mücadelede sultan, geri çekilmek zorunda kalırken Mecdüddîn'in kardeşi öldürülmüştür (es-Safedî, 1420; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1434).

Nûreddin Mahmud'un hem iç siyasette kardeşi Nusretüddin'in taht mücadelesiyle hem de dış cephede Bizans İmparatorluğu'nun saldırılarıyla uğraştığı buhranlı sürecin üzerinden bir yıl bile geçmeden, Zengîler Devleti yeni bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle bu tehditlerin Halep merkezli gelişmesi ve genellikle Haçlı unsurlarının yağma girişimlerinden kaynaklanması, Mecdüddîn'in bölgedeki askerî ve idarî sorumluluklarını ne denli zorlu koşullar altında yürüttüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, 555/1160 yılında eski Urfa Kontu II. Joscelin'in oğlu III. Joscelin, Antakya'dan çıkarak Halep çevresindeki Türkmen yerleşimlerine yönelik yağma hareketleri başlatmış ve bu yağma harekatı Mecdüddîn komutasındaki birlikler tarafından bastırılmakla kalmamış III. Joscelin esir alınarak Halep Kalesi'ne hapsedilmiştir (İbnü'l-Adîm, 1417; Urfalı Mateos, 2000; Süryani Mihail, 1944; Kinnamos, 2001).

Mecdüddîn ibnü'd-Dâye'nin II. Joscelin'in ardından III. Joscelin'i de esir alması ve bu başarıların bölgede kısa süreli bir sükûnet sağlaması, Antakya Prinkepsi Renaud'un çıkarlarını tehdit etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler karşısında harekete geçen Renaud, Nûreddin Mahmud'un Kudüs Haçlılarıyla meşguliyetinden faydalanarak, Mecdüddîn'in kontrolü altındaki Antep civarındaki Türkmen topluluklarına yönelik yağma harekâtı başlatmıştır. Ancak tıpkı Joscelin gibi, Renaud da Mecdüddîn'in sergilediği askerî disiplin ve stratejik kararlılık karşısında etkisiz kalmıştır. Halep yakınlarında "Cüma" olarak bilinen bölgede düzenlenen başarılı bir baskın neticesinde Renaud da esir alınarak Halep'e getirilmiş ve I. Joscelin'in bulunduğu zindana konulmuştur (İbnü'l-Adîm, 1417; Süryani Mihail, 1944; Urfalı Mateos, 2000; Runciman, 2008; Stevenson, 1907; Altan, 2013). Bu ardışık başarılar Mecdüddîn'in, Nûreddin'in hastalığı veya siyasi meşguliyetleri gibi olağanüstü durumlarda da merkezî otoritenin sahadaki temsilcisi olarak güvenliği tesis etmeyi başardığını açıkça göstermektedir.

Mecdüddîn ibnü'd-Dâye, Ca'ber Kalesi'nin ele geçirilmesinde de belirleyici bir rol üstlenmiştir. Söz konusu kale, Sultan Melikşah (465-485/1072-1092) devrinden itibaren Ukaylî Araplarının denetiminde bulunmakta olup, 12. yüzyıl ortalarında Şihâbüddin Mâlik b. Ali b. Mâlik el-Ukayl'in yönetimindedir (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418; İbnü'l-Esîr, 1417). 563/1168 yılının Recep (Mayıs) ayında, Şihâbüddin'in Benû Kilâb kabilesince av sırasında yakalanarak Nûreddin Mahmud'a teslim edilmesiyle birlikte kale üzerindeki stratejik planlar yeniden gündeme gelmiştir. Coğrafi konumu itibarıyla Fırat Nehri'ne hâkim, sağlam yapılı ve kuşatma yoluyla alınması oldukça güç olan Caʿber Kalesi, daha önce İmâdüddîn Zengî'nin de hedefi olmuş ancak alınamamıştır (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418). Şihâbüddin'in esir edilmesinin ardından Nûreddin, öncelikle kalenin

teslimi için ikta ve çeşitli mal tekliflerinde bulunmuş, fakat kale komutanı direnç göstermiştir. Bunun üzerine ilk olarak Emir Fahreddin Mesud b. Ebî Ali ez-Zaʿferânî komutasındaki birlik görevlendirilmiş; başarısızlıkla sonuçlanan bu teşebbüsün ardından, görev Mecdüddîn ibnü'd-Dâye'ye tevdi edilmiştir (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418). Ancak yapılan kuşatma da sonuçsuz kalınca, Mecdüddîn bölgenin fiziksel koşullarını detaylı şekilde inceleyerek, kalenin zorla alınamayacağı yönünde bir rapor hazırlamış ve sultana arz ettiği raporunda da kalenin diplomatik bir çözümle ve barış yoluyla ele geçirilmesinin daha isabetli olacağını belirtmiştir. Nihayet 564/1168 yılında yapılan müzakereler sonucunda Suruç ve çevresi, Halep'teki bir tuzla, Bâbu Buzâʿa isimli belde ve yirmi bin dinar karşılığında kale Şihâbüddin'den satın alınmıştır (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418). Anlaşmanın ardından kaleyi teslim alan Mecdüddîn, Nûreddin Mahmud'a durumu bildirmiş ve sultan da beş gün içinde Halep'ten hareket ederek kaleye ulaşmıştır. Sultan tarafından idaresine verilen kaleye kardeşi Şemseddin Ali'yi tayin eden Mecdüddîn, böylece hem kendi ailesi üzerinden idari dengeyi korumuş hem de sadık bir yönetici profili sergilemiştir. Ne var ki bu başarıya rağmen sevinci uzun sürmemiş; aynı yılın Safer ayının yedinci günü, kardeşi Bahaeddin Ömer'in vefatı ile derin bir kayıp yaşamıştır (Ebû Şâme el-Makdisî, 1418).

Mecdüddîn ibnü'd-Dâye'nin Caʿber Kalesi sürecindeki rolü, onun sadece bir askerî komutan değil, aynı zamanda son derece pragmatik ve diplomatik bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Kaleyi zor kullanarak değil, iktisadi ve siyasi müzakereler yoluyla ele geçirmeyi önermesi; çatışma yerine akılcı çözüm üretme kabiliyetinin bir yansımasıdır. Bu tavır, Zengîler dönemindeki yönetim anlayışının çok boyutlu yapısını ve Nûreddin'in etrafındaki elit kadroların stratejik düşünme yeteneğini ortaya koymaktadır. Ayrıca sultanın onayıyla kardeşini kalenin başına ataması, yalnızca bir idarî karar değil, aynı zamanda ailevi güven ağlarının ve sadakat ilişkilerinin yönetimdeki yerini göstermektedir.

Sonuç

Bir liderin biyografisi ya da askerî zaferleri, bir devleti tüm hatları ile tanımada ve analiz etmede çoğu zaman yetersiz kalabilmektedir. Nûreddin Mahmud Zengî gibi Orta Çağ İslâm dünyasında derin izler bırakmış bir şahsiyet için de bu durum geçerlidir. Onun kudretinin ve başarısının ardında yalnızca şahsi karizması ya da stratejik dehası değil, aynı zamanda kendisine ve iktidarına sadakatle bağlı devlet adamlarının ve komutanlarının basireti, feraseti ve dirayeti de yer almaktadır. Bu noktada sultanların, söz konusu aktörler ya da onların mensup olduğu aileler

arasında hassas bir denge gözetmesi gerekmiş ve esasen de yönetimini bu denge üzerine inşa etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Bu çalışmanın merkezine alınan Mecdüddîn ibnü'd-Dâye'nin hayatı ve faaliyetleri, Nûreddin Mahmud Zengî'nin iktidarının yalnızca askerî ve siyasî başarılarla değil, aynı zamanda adalet, denge ve kurumsal istikrar esasına dayanan bir yönetim anlayışıyla pekiştirildiğini ortaya koymaktadır. Mecdüddîn'e odaklanan bu biyografik yaklaşım, yalnızca bir şahsiyetin izini sürmekle kalmayıp, Zengîler döneminin idarî ve askerî teşkilatlanmasını, yönetsel görev dağılımlarını ve bu yapılar etrafında şekillenen kavramsal çerçeveyi de görünür kılmaktadır. Nitekim atanma usulleri, sorumluluk alanları ve kurumsal işleyiş gibi yönetsel ayrıntılar, söz konusu döneme ilişkin daha derinlikli bilgiler elde edilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, Mecdüddîn'in siyasî ve askerî katkılarının ele alındığı bu çalışma, bireysel bir portre üzerinden dönemin güç dengelerini analiz etmeye ve tarihsel arka planı daha görünür kılmaya çalışmış ve ulaşılan verilerle de hem tarih hem de siyaset bilimi disiplinlerine katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Kaynaklar

Abû'l-Farac. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi* (Trans. Ö. R. Doğrul; Vols. 1–2). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Original work published 13th century) (In Arabic).

Altan, E. (2013). Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153–1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177–1187). *Tarih Dergisi*, *55*(1), 1–30.

Anonim Süryânî Vakayinamesi (I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi). (2005). (Trans. V. İlmen). Yaba Yayınları. (Original work published 12th century).

Asbridge, T. (2014). *Haçlı Seferleri* (Trans. E. Duru). Say Yayınları. (Original work published 2010).

Aynî, B. (1431). *Kitâbü İkdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân* (Vols. 1–4). Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye. (In Arabic)

Bezer, G. Ö. (2010). Şeyzer. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 106–107). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân. (1418). *Kitâbü'r-Ravżateyn fî aḫbâri'd-devleteyn*. Müessesetü'r-Risâle. (In Arabic).

Ebû Zer Sıbt İbnü'l-Acemî, Muvaffakuddîn Ahmed b. İbrahim. (1417). *Künûzü'z-zeheb fî târîhi Haleb* (Vols. 1–2). Dârü'l-Kelâm. (In Arabic).

Gibb, H. A. R. (1969). Career of Nūr-ad-Dīn. In K. M. Setton (Ed.), *A History of the Crusades, Vol. 1: The First Hundred Years* (pp. 513–527). University of Wisconsin Press.

Ioannes Kinnamos. (2001). *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118–1178)* (Trans. I. Demirkent). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Original work published 12th century).

İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed. (1981). *Rihletu İbnû Cübeyr*. Dârü Mektebi'l-Hilal. (Original work published 1185) (In Arabic).

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. (1900). *Wafayāt al-Aʿyān wa-Anbāʾ Abnāʾ al-Zamān* (I. Abbas, Ed.; Vol. 2). Dâr Sadr. (Original work published 13th century). (In Arabic).

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. (1434). *al-Bidāya wa'n-nihāya* (Vols. 1–20). Dâr İbn Kesîr. (Original work published 14th century) (In Arabic).

İbn Şeddâd, Ebü'l-Mehâsim Bahâüddîn. (1415). *En-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufîyye*. Mektebetü'l-Hancî. (Original work published 13th century). (In Arabic).

İbn Vâsıl, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim. (1377). *Müferricü'l-kürûb fî aḫbâri Benî Eyyûb* (Vols. 1–2). Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye. (Original work published 13th century). (In Arabic).

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kāsım Kemâlüddîn Ömer. (1417). *Zübdetü'l-ḥaleb min târîḫi Ḥaleb*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. (Original work published 13th century). (In Arabic).

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kāsım Kemâlüddîn Ömer. (1438). *Bugyetü't-taleb fî târîhi Haleb*. Al-Furqan Foundation for Islamic Heritage. (Original work published 13th century). (In Arabic).

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. (1963). *et-Târîḫu'l-Bâhir fî'd-Devleti'l-Atâbikiyye*. Dârü'l-Kutubi'l-Hadîse. (Original work published 13th century). (In Arabic).

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. (1997). *el-Kâmil fi't-Târîḫ*. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî. (Original work published 1231). (In Arabic).

İbnü'l-Ezrak el-Fârikī, Ahmed b. Yûsuf b. Alî. (1959). *Târîhu'l-Fârikī* (B. A. Avad, Ed.). el-Hey'etü'l-ʿAmme li-Şuuni'l-Matbaʿ ve'l-Emireyt. (Original work published 1176). (In Arabic).

İbnü'l-Ezrak el-Fârikī, Ahmed b. Yûsuf b. Alî. (1992). *Meyyafarikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)* (Trans. A. Savran). Atatürk Üniversitesi Yayınları. (Original work published 1176).

İbnü'l-Furât, Nâsırüddîn Muhammed b. Abdirrahîm. (1967). *Târîħu İbnü'l-Furât*. Matbaatü Haddad. (Original work published 14th century). (In Arabic).

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. (1986). *Şezerâtu'z-Zeheb fi-Ahbâri men Zeheb*. Dâr İbn Kesîr. (Original work published 17th century). (In Arabic).

İbnü'l-Kalânisî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed. (1403). *Târîhu Dimaşk*. Dârü Hassân. (Original work published 12th century). (In Arabic).

Kök, B. (1991). *Nûreddin Mahmud b. Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*. İşaret Yayınları.

Kök, B. (2007). Nûreddin Zengî, Mahmud. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 259–262). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kürt Ali, M. (1403). *Hıtatü'ş-Şâm* (Vols. 1–6). Mektebetü'n-Nûrî. (Original work published 15th century). (In Arabic).

Maalouf, A. (2019). *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri* (Trans. A. Berktay). Yapı Kredi Yayınları. (Original work published 1988).

Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed. (1973). *İttiʿâzü'l-hunefâʾ bi-ahbâri'l-eʾimmeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâʾ*. el-Meclisü'l-Aʿlâ li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye. (Original work published 15th century). (In Arabic).

Merçil, E. (2009). Sipehsâlâr. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 259–260). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi* (Vols. 1–3). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Original work published 1951–1954).

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn. (1420). *Kitâbu'l-vâfî bi'l-vefâyat* (Vols. 1–29). (Original work published 14th century). (In Arabic).

Sallâbî, A. M. (2014). *Zengîler Dönemi: İslâmî İdârenin Yeniden Hâkim Kılınması* (Trans. T. Akyüz). Ravza Yayınları. (Original work published 2003).

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu. (1434). *Mirʾâtü'z-zamân fî tevârîhi'l-aʿyân* (Vols. 1–23). er-Risâletü'l-Âlemiyye. (Original work published 13th century). (In Arabic).

Stevenson, W. B. (1907). *The Crusaders in the East*. Cambridge University Press.

Süryani Mihail. (1944). *Vekayinâme* (Trans. H. D. Andreasyan). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Unpublished manuscript; original work published 12th century).

Şeşen, R. (1983). *Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Şeşen, R. (1995). Eyyûbîler. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 12, ss. 20–31). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tay, Ö. (2021). Sultan Nûreddin Zengî'nin yaşamında sûfîlerin yeri ve onun dönemindeki tasavvufî faaliyetler. *Hitit İlahiyat Dergisi*, *20*(2), 984–1006.

Turan, A. (2018). *Nûreddin Mahmud Zengî ve Devri* [Doctora tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yök Tez.

Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952–1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136–1162)* (Trans. H. D. Andreasyan). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Original work published 12th century).

William of Tyre. (1943). *A History of Deeds Done Beyond the Sea* (Trans. E. A. Babcock & A. C. Krey). Columbia University Press. (Original work published 12th century).

Telif ve Lisans Bildirimi

Bu makalenin tüm yayın ve telif hakları Journal of Academic History and Ideas / Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi'ne aittir. Makale, dergi tarafından Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli olarak sunulmaktadır (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/). Bu lisans kapsamında, makale uygun bilimsel atıf yapılması koşuluyla ve yalnızca ticari olmayan amaçlarla her türlü ortamda kullanılabilir, çoğaltılabilir ve paylaşılabilir; ancak orijinal içeriğin değiştirilmesi, dönüştürülmesi veya üzerinde türev eser üretilmesi kesinlikle yasaktır. Dergide yayımlanan çalışmaların bilimsel, hukuki ve etik sorumluluğu tamamen makale yazar(lar)ına aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu içerik nedeniyle sorumlu tutulamaz. Makalenin ticari yeniden kullanımı, çeviri veya yeniden yayımlanmasına ilişkin tüm talepler, derginin editör kuruluna akademiktarihvedusunce@gmail.com adresi üzerinden iletilmelidir